

ORCID: 0000-0002-8848-4323

ORCID: 0000-0002-1122-6318

ВИЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТА ТИПІВ ВІДНОШЕНЬ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ З ПОЗИЦІЙ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНОГО НАПРЯМКУ

Анотація

У статті визначено теоретико-методологічні засади навчання іноземної мови студентів ЗВО з позицій когнітивного підходу. Подано узагальненні визначення понять «лексико-семантичне поле», «категоризація», «концептуалізація», «поняттєва категорія» і «семантична категорія» та систематизовано підходи до визначення функціонально-семантичного, граматичного, словотворчого, або морфосемантичного та лексичного полів для засвоєння студентами у процесі навчання другої мови. Запропоновано організувати процес розуміння та оволодіння ключовими категоріями лінгвістики у такому порядку: аналіз лексико-семантичного поля, деталізація лексико-семантичної групи слів, визначення однакової для всіх членів лексико-семантичного поля одиниці – семи (семантичного компоненту). Студентам для успішного оволодіння другою мовою необхідно розрізняти семантичні категорії та поняттєві, а також враховувати особливості вираження їх змісту у певній знаковій формі. Оскільки метонімія й метафора належать до одних з найпродуктивніших способів збагачення мови, когнітивний розвиток мовної особистості студентів передбачає усвідомлення референтів, корелятивів та фокусів і контекстів метафоричних та метонімічних мовних знаків. Передбачено, що шляхом розгляду семантичних відношень, в яких можуть існувати лексико-семантичні поля в іноземній мові, студенти навчаються ефективно аналізувати метафоричне перенесення значення, яке тісно пов'язане з полісемією і синонімією.

Ключові слова: когнітивний підхід у навчанні іноземної мови, розвиток мовної особистості студента, лексико-семантичне поле, семантичні та поняттєві категорії.

Вступ. Проблема, стан її розв'язання і актуальність дослідження

Дискусія навколо когнітивного підходу до опанування іноземної мови триває у зв'язку із тим, що оволодіння мовою спричинюється когнітивним розвитком людини і, водночас, зумовлює його. На думку Д. Брауна, усі підходи до засвоєння другої мови протягом життя передбачають когнітивний прогрес у розвитку особистості (Brown, 2007). Оскільки, кінець ХХ та початок ХХІ ст. характеризуються стрімким зростанням досліджень розумово-пізнавальної діяльності людини та її зв'язків із формуванням мовної особистості, то прикладна сфера когнітивної науки сьогодні розширена завдяки залученню надбань психології, лінгвістики, комп'ютерних наук, кібернетики, нейропсихології. Недаремно, назва цієї науки походить від терміна «когніція» (лат. *cognitio* – пізнання), а, отже, когнітивістика широко охоплює процеси діяльності людського мислення: сприйняття інформації, розуміння, опрацювання, запам'ятовування, вміння робити висновки (Чаварга, 2002). У лінгводидактиці когнітивний підхід до

засвоєння іноземної/другої мови реалізується в операціях поглибленого аналізу категорій і понять лінгвістики, дослідження лінгвосемантики мовних одиниць. Ці операції найчастіше стають необхідним ресурсом формування варіативності та інтермовної компетентності (Ellis, 1985; Song, 2012). Таким чином, мовну особистість студента з позицій когнітивної науки, з одного боку, визначають лінгводидактичні результати розвитку мислення, набуття мовленнєвого досвіду, автономність пізнання та навчання, а, з іншого боку, вміння лінгвістичної концептуалізації й категоризації та обізнаність у галузі когнітивної лінгвістики.

Серед об'єктів когнітивної лінгвістики центральним є мова як когнітивний механізм, задіяний у репрезентації (кодуванні) та передачі інформації (Полюжин, 1999). Когнітивні лінгвісти займаються переведенням сучасних мовознавчих пошуків на нові теоретико-методологічні платформи (Жаботинская, 2003), розглядом мови як відображення взаємопов'язаних структур людської свідомості, мислення й пізнання; простеженням нерозривного

зв'язку когніції й комунікації (Левицький, 2004). При цьому мова визнається всіма як одна з найважливіших складових когнітивної діяльності на всіх етапах формування людської особистості та відображенням усіх когнітивних процесів і їх результатів. Тому М. Болдирев наголошує, що, виокремлюючи завдання когнітивної лінгвістики як науки про відношення мовних і когнітивних структур, варто враховувати складники роботи мозку, а саме: мислення, пам'ять, уяву. Необхідно з'ясувати, яку роль відіграють мовні одиниці і форми у здійсненні всіх цих процесів (Болдырев, 2000).

Дотичною до лінгводидактики когнітивна лінгвістика постає у зв'язку з функціонування мови не лише як особливої знакової системи, але і як особливої когнітивної здатності людини до специфічної мовної діяльності та до багаторазового використання мовного знака для досягнення діяльнісних цілей. Значення в когнітивній лінгвістиці розглядається, за М. Болдиревим, (Болдырев, 2000), як вербалізоване знання. Його можна досліджувати не стільки як статичний набір і жорстку структуру семантичних компонентів з диференційованими семантичними ознаками, скільки як акт мислення, як психологічний феномен людини, яка засвоює нові знання і вербалізує їх.

Для організації процесу засвоєння іноземної мови у ЗВО, куди студенти потрапляють із базовими знаннями іноземної мови з середньої школи, у центр уваги необхідно ставити різноманітні лінгвопсихологічні процеси, які сприяють ефективному навчанню, зокрема концептуалізацію й категоризацію. Концептуалізація з позицій когнітивного підходу в лінгводидактиці, є осмисленням інформації, що надходить, та спричинює утворення стійких елементів світоглядної картини – концептів. Більшість концептів закріплюються у мові через значення конкретних слів. О. Селіванова вважає (Селіванова, 2006), що концептуалізація є ключовим поняттям, у якому закріплено зумовленість концепту та мовного знака і завдяки якому відбувається формування семантичного шару мови, яким оперує мовна особистість. Якщо концептуалізація є результатом довербальної стадії розвитку людини, а на вербальній стадії вона стає безумовним процесом опанування мовою, то в навчальній діяльності студентів така діяльність визначає успішність набуття мовно-мовленнєвої ком-

петентності. Так само передумовою результативного засвоєння іноземної мови слід вважати категоризацію.

О. Селіванова відзначає, що категоризація – це поділ об'єктів пізнання на категорії, виокремлення серед них груп, класів та мисленнєве зіставлення об'єкта дійсності із певною категорією системи знань та світоглядної картини (Селіванова, 2006, с. 223).

Отже, на теперішньому етапі генези наукової думки когнітивний підхід у лінгводидактиці іноземної мови спрямовує на:

- організацію навчання студентів одночасно із дослідженням процесів формування їхньої мовної особистості;
- врахування особливостей механізму та структури засвоєння мови як пізнавальної діяльності;
- використання можливостей вербалізації інтелектуальних знань у процесах концептуалізації та категоризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед фундаментальних праць, на які спираються сучасні послідовники когнітивного напрямку, виокремлюється ґрунтовна репрезентація теорій лінгводидактики Р.Мітчел та Ф. Майлз (Mitchel&Myles). У ній ідеться про необхідність створення 'лінгвістичної архітектури всередині мозку' (Mitchell & Myles, 2013) У сучасних інтерпретаціях когнітивний підхід у навчанні другої мови використовують для формування соціолінгвістичної компетентності (Bown & White, 2010); для вдосконалення методології досліджень (Hulstijn et al., 2014); для з'ясування зв'язків між когнітивною лінгвістикою та лінгводидактикою (Tyler, 2012) В останніх завжди фігурує теза про універсальність когнітивних механізмів та елементів архітектури пізнавальних процесів в оволодінні мовою, будь-якою, крім рідної. До таких механізмів можна віднести категоризацію та концептуалізацію.

Навчання студентів категоризації варто починати із ознайомлення з традицією Давньої Греції, яка започаткована Аристотелем. Він увів поняття «категорія» та виокремив десять категорій (сутність, якість, кількість, відношення, місце, час), за допомогою яких людина пізнає світ. Розподіл на поняттєві та семантичні категорії позначив наступний етап когнітивної науки. Сьогодні під семантичною категорією розуміють певний параметр, що лежить в ос-

нові розбиття численної сукупності однорідних мовних одиниць на обмежену кількість класів, члени яких характеризуються одним і тим самим значенням певної ознаки (Селіванова, 2006). Поняттєві категорії являють собою відносно стабільний і стійкий когнітивний зліпок з позамовного світу і пов'язані з ним більш безпосередньо, ніж категорії семантики (Худяков, 2001). При цьому деякі дослідники вважають, що поняттєві та семантичні категорії є тотожними поняттям. О. Бондарко, наприклад, не протиставляє поняттєві і семантичні категорії та вважає, що вони є різними аспектами одного й того самого явища. Він наголошує, що можна виділити два рівні поняттєвих категорій та їхніх систем: рівень універсальних фундаментальних поняттєвих категорій і рівень поняттєвих категорій, що реалізуються у семантичних функціях конкретної мови. На думку О. Бондарка, семантичні категорії належать до поняттєвих як варіанти до інваріантів (Бондарко, 2000). Таким чином, з одного боку, підкреслюється нетотожність сфери семантики і сфери понять, а з іншого – чітко визначається нерозривний характер зв'язку між ними.

За своїм логічним змістом різниця між поняттєвими і семантичними категоріями полягає в тому, що семантичні категорії, на відміну від поняттєвих, мають мовну реалізацію. Вони представлені у конкретних мовних засобах як матеріальному втіленні свідомості і тісно пов'язані з різними типами мовного знання (Васильєв, 2000). За зауваженням М. Нікітіна, поняттєва класифікація враховує природу речей, структуру дійсності та членування свідомості, яке зумовлене структурою людської діяльності. Семантична класифікація включає, окрім ознак поняттєвої класифікації, ще мовний знак та вираження понять в певній знакової системі (Никитин, 2007).

Вербалізовані поняття належать до сфери лексичних або граматичних категорій. Вони розрізняються за ступенем абстракції (поняття, що передаються лексичними засобами більш конкретні) і за обсягом їхнього знакового представлення (поняття, що мають лексичне вираження, представлені значно меншою кількістю мовних одиниць). Між лексичними і граматичними категоріями немає чіткої різниці, оскільки більшість поняттєвих категорій, що виражаються граматичними засобами, можуть також мати і лексичні позначення, що

і визначає можливість існування функціонально-семантичних полів.

Опанування процесом концептуалізації передбачає наявність ключових концептів, які необхідні для створення лінгвістичної архітектури розумово-пізнавальної діяльності мовної особистості. У нашому дослідженні одним з елементів цієї архітектури є лексико-семантичне поле, яке студенти повинні опанувати, оскільки «без існування лексико-семантичної системи неможливі були б пізнання світу і власне людське мислення» (Филин, 1992).

Сучасний погляд на роль засвоєння лексико-семантичних полів в опануванні мови сформувався на основі поглядів Й. Трієра (Trier, 1931), який вперше почав досліджувати поняттєву сферу розумово-пізнавальної діяльності людини, а також Г. Іпсена (Ipsen, 1924), який увів термін „поле” та застосував його в описі груп мовних одиниць різного типу. Тому в лінгвістиці усталене уявлення про поле – сукупність мовних (переважно лексичних) одиниць або конститuentів, які об'єднані за змістом і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність явищ, що позначаються. Незважаючи на те, що визначення поняття «поле» має досить довгу історію, сьогодні існує низка важливих відкритих питань. Так, сутність терміну «поле», принципи, шляхи і методи ідентифікації полів, типології та класифікації полів, взаємозв'язок та відносини полів досі викликають суперечності (Іванова, 1995). Але, незважаючи на них, характеристики 'поля' можна вважати сталими. За цими характеристиками прийнято розрізняти *функціонально-семантичні поля*, де інтегральна поняттєва ознака представлена в одиницях, що належать до різних рівнів мови (лексичного, морфологічного, синтаксичного) (Бондарко, 2002, с. 27); *граматичні поля* – об'єднання граматичних засобів вираження певного граматичного значення (Гульга, 1969, с. 293); *словотворчі, або морфосемантичні поля*, для елементів яких окрім семантичної подібності характерна наявність спільного афікса або основи (Кузнецов, 2000, с. 238) та *лексичні поля* – об'єднання слів за спільністю їхнього лексичного значення, що відповідає певній поняттєвій категорії (Вердієва, 1994, с. 4).

На думку Гладченко К.Ю., «лексичне поле – це своєрідна парадигма лексичних величин (лексем), які ділять неперервну загаль-

ну зону значення і перебувають у безпосередньому протиставленні» (Гладченко, 2016, с. 101). Залежно від характеру цієї категорії і ступеня її абстракції, лексичні поля можуть охоплювати: одиниці, що належать до конкретної частини мови і згруповані на основі спільності лише своєї частиномовної семантики (*граматичні гомогенні частиномовні поля*) (Бабушко, 1998, с. 22); одиниці різних частин мови, які є подібними за лексичним значенням (*граматичні гетерогенні семантичні поля*) (Сандиго–Гросс, 2001, с. 7); одиниці, що належать до однієї і тієї самої частини мови і об'єднуються на основі спільності лексичного значення (*лексико-семантичні поля*). Незважаючи на різноманіття мовних полів, в них є спільна риса: базою для інтеграції конститuentів будь-якого поля є деяка категорія або категоріальна ситуація (Бондарко, 2000).

Таким чином, поля можуть бути спрямовані на сферу поняттєвих категорій, у термінах, якими людина осмислює світ, або на семіотичну систему. Спрямованість поля визначає підходи щодо виокремлення лексико-семантичних полів: екстралінгвістичний та власне лінгвістичний. Екстралінгвістичний підхід визначається логікою предметного світу й мисленням, а лінгвістичний, у свою чергу, детермінований мовними явищами та відношеннями між словами і їхніми значеннями (Іванова, 1995).

Досліджуючи логічний і лінгвістичний аспекти стратифікації лексики на семантичні поля, Ю.Н. Караулов зазначає, що лексико-семантичне поле є досить містким поняттям, в якому перехреснюються проблеми, які можливо розв'язувати, наприклад, лексикологія (синонімія, антонімія, полісемія, гіпонімія і паронімія), а також загальна лінгвістика, наприклад, співвідношення слова і поняття (Караулов, 1992). Цей підхід дотичний до розуміння мови як цілісного організму, специфіка якого обумовлюється низкою факторів: 1) лінгвістичних, що відображають мовні закономірності; 2) екстралінгвістичні, що відображають об'єктивну реальність; 3) концептуальних, які пов'язані з закономірностями рефлексорної діяльності мислення та матеріалізацією елементів мови у часі і просторі. Таким чином, лексико-семантичні поля утворюються в результаті лексикалізації концептуальних полів чи окремих концептів, що представляють певні інформаційні сфери. А лексичні одиниці, які утворюють лек-

сико-семантичне поле, вступають між собою у взаємні зв'язки: внутрішньомовні, зовнішньомовні та позамовні (Дашкова, 2020).

У процесі засвоєння другої мови внутрішньомовна та позамовна системи зв'язку взаємодіють та накладаються одна на одну, утворюючи при цьому мережу відношень між словами в межах поля та лексико-семантичними варіантами в семантичній структурі окремого слова. При цьому, структурно лексико-семантичне поле утворює парадигму, яка виникає при сегментації лексичного континууму на відрізки, які відповідають окремим словам мови. Ці слова пов'язані між собою певними відношеннями та утворюють ієрархію (Кузнецов, 2000).

Оскільки лексичні одиниці складаються з диференційних та інтегральних семантичних компонентів, вони можуть належати до різних синонімічних рядів і лексико-семантичних груп. (Новиков, 2002). Принципи структуризації лексико-семантичної групи відповідають принципам структуризації лексико-семантичного поля. Лексико-семантичне поле складається з ядра та периферії. Ядро поля запропоновано визначати домінантою, або конститuentом поля, який є найбільш спеціалізованим для вираження даного значення; передає значення найбільш однозначно; систематично використовується. Крім цього, ядро характеризується нейтральністю, високою частотою вживання та часто немає характерних лише для нього ознак. Однак, оскільки ядро притаманне усім членам лексико-семантичного поля та носієм смислів (семантичних ознак), воно може замінити кожен з членів лексико-семантичного поля (Ключка, 2012). Навколо домінанти групуються найбільш тісно пов'язані з нею елементи, які утворюють ядро поля. Ядро являє собою лексичне вираження смислів та може замінити кожен з членів поля. Ядерні елементи допомагають розмежувати поля в системі мови, визначають структуру поля і типи відношень між його одиницями. Віддалені від ядра конститuentи розміщуються на периферії поля. Як правило, кількість периферійних елементів значно переважає кількість ядерних. Вони конкретизують основне значення поля та перебувають у зв'язку з іншими полями, утворюючи при цьому лексико-семантичну цілісність мовної системи (Горохова, 2009).

Недосліджені аспекти проблеми, мета і завдання статті

Аналіз досліджень, присвячених різноаспектним питанням лексико-семантичного поля, показав, що, незважаючи на їхнє широке висвітлення в наукових роботах, залишається низка відкритих питань, які потребують подальших наукових розвідок. Серед них, зокрема, порядок формування когнітивних процесів опанування іноземною мовою, до якого б увійшли категоризація, концептуалізація, розуміння лексико-семантичного поля мови, груп мовних одиниць та мінімальної одиниці – семи. З огляду на це, **метою статті** є визначення змістових компонентів опанування іноземною мовою студентами ЗВО з позицій когнітивного підходу. Серед них: лексико-семантичне поле, обґрунтування відношень, в яких перебувають лексичні одиниці в межах одного лексико-семантичного поля: полісемія, синонімія, антонімія, а також метонімія та метафора. Досягнення мети зумовило виконання таких завдань: з'ясувати ієрархічні зв'язки між процесами пізнання категоріями і концептами, використати узагальнене визначення поняття «лексико-семантичне поле» та представити його структуру, доступну для опанування студентами; визначити основні відношення між складниками лексико-семантичного поля, необхідні для аналізу в процесі навчання іноземної мови; представити тексти публіцистичного стилю для вибору метафор та метонімії у них.

Методологія дослідження: джерельна та експериментальна бази, учасники, методи і процедура

У дослідженні взяли участь 3 викладачі англійської мови та 69 студентів груп ЛА-71, ЛА-72, ЛА-73 факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського». Під час дослідження студентам було запропоновано таку послідовність формування лінгвістичної компетентності:

1) Встановлення та дослідження лексико-семантичних полів – ієрархічних структур значної кількості лексичних одиниць, що об'єднані інваріантним значенням і відображають у мові певну поняттєву категорію (Новиков, 2002). Усвідомлюючи ієрархічний зв'язок лексичних значень, в основі якого лежить принцип включення конкретних значень у зна-

чення абстрактні й узагальнені та розуміючи формальну єдність лексичної одиниці і частини мови, до якої вона належить, студенти концептуалізують лексико-семантичні та морфолого-семантичні рівні мови.

2) Наступним етапом стало визначення виокремлення лексико-семантичних груп слів. Мовним критерієм, що їх вирізняє, є сема або семантичний компонент, який є спільним для значень усіх членів групи. К. Смолін визначає групу як «лексичну множину, члени якої об'єднані семантичним інваріантом, відрізняються диференційним компонентом (семою) та належать до однієї граматичної категорії» (Смолін, 1988, с. 220).

3) Виокремлення мінімальної семантичної одиниці (семи) водночас передбачало розуміння її кумулятивної здатності, тобто здатності накопичувати інформацію. Студенти повинні були усвідомити, що під час взаємодії один з одним, семантичні компоненти «забезпечують актуалізацію смислу – «синтезують» його із безлічі семантичних ознак, надають стійкості семантичному інваріанту слова як генетичному прототипу та сприяють розвитку нових варіантів.

Крім того, під час дослідження використовувалися методи синтезу, аналізу й узагальнення одиниць лексико-семантичного поля, а також метод суцільної вибірки для виявлення метафоричних лексичних одиниць з текстів публіцистичного стилю. Для опису значень обраних одиниць використовувався описовий метод, а методи систематизації й класифікації – для визначення основних принципів класифікації лексичних одиниць з метафоричним перенесенням. Методом спостереження та інтерв'ю було виявлено закономірності засвоєння лінгвістичних категорій та перебіг процесів концептуалізації, визначення лексико-семантичних полів в досліджуваних групах.

Результати дослідження, винесені на обговорення, їх виклад і обґрунтування

Спостереження за формуванням лінгвістичної компетентності студентів свідчать про те, що стратифікація одиниць поля «ядро-периферія» відбувалася більш активно в тому випадку, якщо домінанта була достатньо визначеною (наприклад, «кількість», «простір», «час»). Водночас, у тих випадках, коли в основі поля перебувало поняття більш широкого

плану, встановлення домінанти є проблематичним. Крім того, у пізнавальних процесах, які формуються у студентів у в опануванні другою мовою, конституенти лексико-семантичного поля вирізняються спільним лексичним значенням, що є результатом зв'язку значень окремих порівнюваних лексико-семантичних варіантів слів. Під семантичним зв'язком двох слів студенти розуміли наявність у них спільного семантичного компонента. Мінімальний семантичний компонент трактувався як мінімальна семантична одиниця (сема) лексичного значення, яка відображала ту чи ту конкретну ознаку предмета, явища чи поняття, з яким співвідноситься лексичне значення (Новиков, 2002). Студенти визначали, яким чином семантичні компоненти можна віднести до «вихідних семантичних елементів, різноманітні сполучення яких із структурної точки зору утворюють якісно нову значущу одиницю мови» (Смолин, 1988, с. 119), і як вони беруть участь у створенні різноманітних груп. Метою було узагальнення висновку, що семантичний компонент виконує в одному випадку диференційну функцію (при відмежуванні одного слова від іншого), а в іншому – інтегральну функцію (при об'єднанні слів у різні парадигматичні угруповання), а регулярна опозиція інваріантних і диференційних ознак є основою для структурної організації поля та ідентифікації груп одиниць, що входять до нього (Конецкая, 1998). Було визначено, що найчастіше такі групи формуються на основі декількох типів семантичних зв'язків: полісемії, синонімії, антонімії, гіпонімії та паронімії.

У процесі навчання студенти детально розглядали різновиди семантичних зв'язків лінгвістичних одиниць англійської мови. Наприклад, полісемія була досліджена як універсальне семантичне явище, яке визначається як здатність одного слова позначати різні предмети, явища і процеси дійсності та використовуватись у різних за змістом контекстах, тобто розмежовуватись у тексті завдяки різним, взаємовиключним позиціям цього слова. Багатозначне слово являє собою мікросхему, у якій значення взаємопов'язані та взаємообумовлені (Беляевская, 2004). Виявлено, що полісемія належить до явищ, які швидко розповсюджуються в мові через внутрішні й зовнішні фактори. На зовнішній фактор указував ще Аристотель, який зауважив, що число слів обмежене,

у той час, як кількість предметів безмежна. У зв'язку з цим, одне й те саме слово може позначати декілька предметів. Зовнішня причина полісемантичності слова підкріплюється внутрішньою тенденцією до асиметричного співвідношення форми і змісту мовного знаку (Беляевская, 2004). З цього було зроблено висновок, що полісемія передбачає співіснування одного слова в декількох значеннях, одне з яких є центральним і об'єднує навколо себе інші значення.

Багатозначні слова, сумісні на основі схожості реалій (за формою, цінністю, положенням та функцією), розподілено так, щоб виявити їхні характеристики на основі метафоричних або метонімічних зв'язків (Конецкая, 1998). Оскільки метонімія і метафора є універсальними засобами поповнення словникового запасу мови, який формується в процесах вторинної номінації, то завданням для студентів стало описати якісний зв'язок між об'єктами первинної і вторинної номінації, де один термін замінюється іншим на основі суміжності означуваних понять у випадку метонімії або їхньої схожості у випадку метафори (Лакофф, 1990). Студенти намагалися спростувати чи підтвердити тезу, що метафора, за словами О. Селіванової, є «найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею у якомусь відношенні» (Селіванова, 2006, с. 326).

Аналіз статей публіцистичного стилю дав змогу студентам виявити метафоричне перенесення, зокрема в полі 'тварина-людина'. Умовно такі метафори поділено на декілька груп: 1) перенесення через оцінку розумових здібностей; 2) перенесення особливостей поведінки тварини та поведінку (наприклад, професійну) людини; 3) перенесення приписаних особливостей та характеристик тварини на поведінку людини. В ході дослідження студенти сформували низку тез, які збігалися з висновками вчених та експертів (MacMillan, 2010):

– Оскільки людина вважає себе інтелектуально більш розвиненою, ніж тварина, то такі метафоричні прикметники як *bull-headed*, *goosy*, *calvish* описують людину як нерозсудливу й дурну.

– З іншого боку, деякі тварини характеризуються якостями і силою, невластивими лю-

дині. Так, наприклад, люди сприймають бика як рухливу, сильну й агресивну тварину. Така поведінка стала приводом виникнення метафоричного терміну *a bull market* – *ринок зі швидким та стрімким зростанням цін*.

– Ведмідь, натомість, у розумінні людини є неповороткою й повільною твариною, тому поняття *a bear market* має антонімічне значення – *ринок, на якому ціни падають*. Іншим прикладом перенесення типової поведінки тварини на поведінку людини може слугувати метафори *a lone wolf* – *одинак*, *tiger* – *сильний та агресивний противник, конкурент*.

– В окремих випадках людина приписує тварині певні якості, які в реальності не є властивими для тварини, та переносить їх на свою поведінку. Наприклад, *to horse around* означає *блязнювати, дуріти*, а *to lark* – *поводитися грайливо*.

– Звернувши увагу на дефініції прямих значень слів, визначено, що ці якості не є типовими. Наприклад, *a horse* – *a solid-hoofed plant-eating domesticated mammal with a flowing mane and tail, used for riding, racing, and to carry and pull loads; a lark* – *a small brown bird that is common in Europe and is known for singing while it flies*

У процесі концептуалізації полісемантичності слова завжди поєднувалася із синонімією. Синонімія є важливим фактором і лексичного рівня мови в цілому, і будь-якого полісемантичного слова зокрема. Було важливо, щоб студенти зрозуміли, що словесний знак формується за принципом узагальнення і виконує функцію як розрізнення, так і ототожнення. Полісемантичне слово може перебувати у декількох синонімічних рядах і в декількох лексико-семантичних групах (Смолина, 1988). Наприклад, студенти категоризували метафоричність, аналізуючи такі одиниці: *a hare* (заць) може мати декілька метафоричних значень: 1) як іменник – *лялька, манекен*; 2) як дієслово – *дуже швидко бігти*. Було зроблено висновок про те, що ці два значення слова між собою жодним чином не пов'язані та можуть належати до декількох синонімічних рядів. Іншим прикладом є метафоричний іменник *a monkey* (мавпа), який переходить в дієслово та набуває три різні значення: 1) *дуркувати, блязнювати*; 2) *псувати щось через невміння щось робити*; 3) *пародіювати, передражнювати*.

Тип семантичних відношень синонімічних мовних одиниць визначався через когнітивний механізм виявлення повних або часткових збігів їхніх значень. Константою визнавалося те, що синоніми – це слова близькі або тотожні за своїм значенням, які позначають одне і те саме поняття, але відрізняються одне від одного або відтінками значення, або стилістичним забарвленням, або обома ознаками і можуть замінювати одне одного у будь-яких контекстах без втрати предметно-логічного змісту висловлювання. Синоніми належать до однієї частини мови та об'єднуються семантико-сисловою й функціональною спільністю, або спільним семантичним стрижнем (смісловим знаменником) (Александров, 1987). Однак спостереження студентів підтвердили думку С. Кацнельсона, що синоніми – це одиниці, «зовсім не однакові у своєму відношенні один до одного, і кожен з них займає чітко визначене місце в парадигматичному ряду, де чільне місце належить словам, які виражають загальну для всього ряду ідею» (С.Д. Кацнельсон, 1986, с. 108).

Слова, що складають синонімічний ряд, були більш-менш однаково витлумачені, проте словникові дефініції синонімів було критиковано через відсутність чітких умов контекстуального використання, що ускладнює їхнє повне розуміння і правильну диференціацію. Студенти підтверджували думку М. Нікітіна, що «синоніми мають бути визначені як кореферентні (узуальні та оказіональні) позначення із спільним когнітивним та прагматичним значенням» (Никитин., 1998, с. 95). Наприклад, метафоричні дієслова *to horse* та *to monkey* мають подібні значення, а саме – *блязнювати, дуріти* та використовуються в неформальних ситуаціях. Іншим прикладом слугують дієслова *to hog* (від *a hog* – *свиня*) та *to weasel* (*a weasel* – *ласка*), які означають *поводитись егоїстично, досягати чогось через обман та несправедливість*. Окремо студенти обмірковували тезу С. Кришталь, що це пов'язано з емоційною складовою основних значень цих слів. У людей виникають негативні асоціації та емоції з цими тваринами, тому вони і надають їм негативні якості (Кришталь, 2019).

Розгляд питання про синонімію було продовжено аналізом антонімії, оскільки синонімічний ряд складає широку амплітуду коливань від одного відтінку до іншого, від

домінанти ряду до її протилежності (Александров, 1987). Саме антонімію було витлумачено як протилежність всередині однієї сутності, логічну основу якої складають опозиційні видові поняття, які становлять межу виявлення якості, що визначається родовим поняттям (Селіванова, 2006). Концептуалізація протилежного значення відбувалася за допомогою наведення прикладів природної здатності людського розуму до розмаїтості уявлень у про реалії життя і наукового пізнання. Протилежність значень, або опозиційність значень збуло виявлено за допомогою протилежних та несумісних ознак (Никитин, 1998). Антонімічна парадигма, що є полярною сутністю, визначалася наявністю градуальних відношень всередині своєї структури. Наприклад, пару тварин з протилежними якостями було визначено так: *a bear* та *a bull*. Метафоричні терміни зі сфери економіки, які зустрічалися у представлених для аналізу публіцистичних текстах, визнано антонімічними: *bear engagements* – *зобов'язання біржовиків, які грають на зниження ціни*; *bull engagements* – *зобов'язання біржовиків, які грають на підвищення ціни*. *A bull campaign* – *спекуляція на підвищенні ціни*, *a bear campaign* – *спекуляція на пониженні ціни*; *a bear clique* – *біржові спекулянти, які знижують ціни*, *a bull clique* – *біржові спекулянти, які підвищують ціни*; *bullish* – *такий, що має тенденцію до підвищення ціни*, *bearish* – *такий, що має тенденцію до зниження ціни*. Студенти погодилися з тезою, що входячи до складу лексико-семантичного поля, антоніми не утворюють окремої множини, позаяк вони індукуються самим полем і є складовою частиною родової по відношенню до них множини (Караулов, 1992).

Окремо було відзначено, що синоніми та антоніми взаємодоповнюють один одного при розкритті складних концептуальних відношень і в реальному світі об'єктів, і в семантичному просторі мови. Антоніми мають у своїй структурі інтегруючий поняттєвий компонент; а синоніми можуть складати опозиції в узуальній реалізації.

Висновки та перспективи дослідження

Дослідження сфокусоване на формуванні лінгвістичної компетентності студентів у процесі опанування другою мовою. Навчання студентів організовувалося поетапно і пе-

редбачало підтвердження чи спростування тез експертів-лінгвістів, які стосувалися опанування лексико-семантичного поля в іноземній мові. Шляхом розгляду семантичних відношень, в яких можуть існувати лексико-семантичні поля, зокрема у полісемії, антонімії та синонімії, студенти розвивали операції категоризації та концептуалізації, визначення елементів лексико-семантичного поля-ядра і периферії, з'ясовували відтінки значень лексичних одиниць лексико-семантичного поля, які відрізняють їх одне від одного та утворюють континуум лексичного складу мови, оскільки одна лексична одиниця може належать до декількох лексико-семантичних полів. У межах лексико-семантичного поля студенти вирізняли одиниці, які перебувають в антонімічних, синонімічних або полісемантичних зв'язках, які можуть утворюватися через метафоричне або метонімічне перенесення. Метафоричне перенесення було визнано одним з найпродуктивніших способів утворення нових значень слів у публіцистичному тексті англійської мови. Різновидами метафоричного перенесення 'тварина-людина' у публіцистичному тексті визначено перенесення: розумових здібностей тварини на людину, особливостей поведінки тварини на поведінку людини або вигаданих якостей тварини на людину. Відзначено, що метафоричні іменники та дієслова з перенесенням тварина-людина вступають між собою в синонімічні й антонімічні зв'язки та можуть бути полісемічними. Таким чином результатом дослідження стало формування у студентів стереотипних когнітивних дій категоризації, концептуалізації та структуралізації лексико-семантичного поля. У перспективі лінгводидактична мета застосування когнітивного підходу для опанування іноземної/ другої мови може реалізуватися: в удосконаленні окремих операцій синтезу, порівняння, аналогії; у використанні соціолінгвістичних моделей пізнання засобами мови, у поєднанні методів психо-та соціолінгвістики і розвивальної дидактики.

REFERENCES

- Alexandrov, S. (1987). О понятии синонима. Лексическая синонимия. Moscow: Nauka, 1987. (Александров П. С. (1987). О понятии синонима. Лексическая синонимия. М.: Наука).

- Babushko, R. (1998). Kategorialnyi prostir lokatyvnyh ta temporalnyh pryslivnykiv suchasnoi angliyskoi movy. Avtoref. dis. ... Kand. philol. nauk: 10.02.04. Kiev. (Бабушко С. (1998). Категоріальний простір локативних та темпоральних прислівників сучасної англійської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ).
- Boldyrev, N. (2000). *Cognitive Semantics: A Course of Lectures in English Philology*. Tambov: Publishing house of TSU im. G.R. Derzhavin (Болдырев, Н (2000) Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина).
- Bondarko, A. (2002). *The theory of meaning in the system of functional grammar*. Based on the material of the Russian language. Moscow: Languages of Slavic Culture (Бондарко, А. (2002). Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка. Москва: Языки славянской культуры).
- Bown, J. & White, C. (2010). A social and cognitive approach to affect in SLA, 48(4), 331-353. <https://doi.org/10.1515/iral.2010.014>.
- Brown, D. (2007). *Principles of language learning and teaching*. White Plains, NY: Pearson Longman).
- Chavarha, YA. (2002). Polisemiya: nedostatnist' movnykh resursiv chy rezul'tat kohnityvnoyi diyal'nosti lyudyny. *Problemy romano-hermans'koyi filolohiyi*, 103-114. Uzhhorod: «Patent» (Чаварга, Я. (2002). Полісемія: недостатність мовних ресурсів чи результат когнітивної діяльності людини. *Проблеми романо-германської філології*, 103-114. Ужгород: «Патент»).
- Dashkova, K. (2020). Ponyattya «Leksiko-semantichne pole» ta yogo struktura. *Naukovi zapiski Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 33, 56–60 (Дашкова К. (2020). Поняття «Лексико-семантичне поле» та його структура. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 33, 56–60).
- Dictionary of Finance and Banking. – Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Ellis, R. (1985). Sources of Variability in Interlanguage, *Applied Linguistics*, Volume 6, Issue 2, 1985, Pages 118–131, <https://doi.org/10.1093/applin/6.2.118>.
- Filin, F. (1982). O leksiko-semanticheskikh gruppakh slov / *Ocherki po teorii yazykoznanija*. M.: Nauka, 229-239 (Филин, Ф. (1982). О лексико-семантических группах слов / *Очерки по теории языкознания*. М.: Наука).
- Gulyga Ye.V., Shendel's Ye.I. (1969). Printsipy i metody semanticheskikh issledovaniy. *O komponentnom analize znachimykh yedinitits yazyka*, p. 291-314. M.: Nauka. (Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. (1969). Принципы и методы семантических исследований. *О компонентном анализе значимых единиц языка*, с. 291-314. М.: Наука).
- Hladchenko, K. (2016). *Leksyko-semantychne pole yak strukturnyy element movnoyi kartyny svitu*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2016_272_260_5 (Гладченко, К. (2016). *Лексико-семантичне поле як структурний елемент мовної картини світу*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2016_272_260_5 (дата звернення: 22.05.2021)).
- Horokhova, I. (2009). Leksyko-semantychne pole diyesliv zi znachennyam rozumovoyi diyal'nosti. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 3, 193-196 (Горохова І. (2009). Лексико-семантичне поле дієслів зі значенням розумової діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 3, 193-196).
- Hulstijn, J., et al. (2014). Bridging the gap: Cognitive and Social Approaches to Research in Second Language Learning and Teaching. *Studies in Second Language Acquisition*, 36(3), 361-421.
- Ipsen, G. (1924). Der alte Orient und die Indogermanen. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. *Festschrift fur W. Streiberg*, 200-237.
- Ivanova, L. (1995). *Polisemiya russkikh prilagatel'nykh lineynogo prostranstvennogo izmereniya*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. (Иванова, Л. И. (1995). Полісемія русских прилагательных линейного пространственного измерения: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Воронеж).
- Karaulov, Yu. (1992). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'*. Moskva: Nauka. (Караулов, Ю. (1992). Русский язык и языковая личность. Москва: Наука).
- Katsnel'son, S. (1986). O grammaticheskoy kategorii. *Obshcheye i tipologicheskoye yazykoznanie*, 107-129. L.: Nauka. (Кацнельсон, С. (1986). О грамматической категории. *Общее и типологическое языкознание*, 107-129).
- Khudyakov, A. (2001). Pragmatika: pereosmysleniye termina v svete novykh lingvisticheskikh idey. URL: <http://professorhudyakov.ru/>

pdf/2001-pragmatics.pdf. (Худяков, А. (2001). Прагматика: переосмысление термина в свете новых лингвистических идей). URL: <http://professorhudyakov.ru/pdf/2001-pragmatics.pdf>. (дата звернення: 23.05.2021).

Klyuchka, N. (2012). Leksyko-semantychnе pole yak systemno-strukturne utvorennya. *Naukovi zapysky. Seriya "Filolohichna"*, 37 (Ключка, Н. (2012). Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення. *Наукові записки. Серія "Філологічна"*, 37).

Konetskaya, V. (1998). Printsipy klassifikatsii leksicheskikh znacheniy slova. *Uchenyye zapiski MGPI im. V.I. Lenina*, 1, 11–27 (Конецкая В. (1998). Принципы классификации лексических значений слова. *Ученые записки МГПИ им. В.И. Ленина*, 1, 11–27).

Kryshal', S. (2018). Metaforychna konversiya v anhliys'kiy movy. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Filolohiya*, 37, 100-103 (Кришталь, С. (2018). Метафорична конверсія в англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*, 37, 100-103).

Kuznetsov, A. (2000). Etno-semanticheskaya sostavlyayushchaya leksicheskogo znacheniya v aspekte kontrastivnogo analiza. *Yazyk: teoriya, istoriya, tipologiya*, 238-242. M.: URSS. (Кузнецов, А. (2000). Этно-семантическая составляющая лексического значения в аспекте контрастивного анализа. *Язык: теория, история, типология*, 238-242. М.: УРСС).

Lakoff D., Johnson M. (1990). *Metaphory, kotorymi my zhivem. Teoriya metafory*. M., 387-415 (Лакофф Д., Джонсон М. (1990). *Метафоры, которыми мы живем. Теория метафоры*. М., 387-415).

Levyts'kyu, A. (2004). *Osnovy funktsional'noyi lnhvistyky*. Nizhyn: Redaktsiyno-vydavnychuу viddil NDPU. //Левицький, А. (2004). *Основи функціональної лінгвістики*. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ.

MacMillan English Dictionary for Advanced Learners. Second Edition. 2010. 1748 p.

Mitchell, R., & Myles, F. (2013). *Second language learning theories* (3d ed.). Oxon: Routledge

Nikitin, M. (2007). *Kurs lingvisticheskoy semantiki*. SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gertsena. //Никитин, М. (2007). *Курс лингвистической семантики*. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена.

Novikov, L. (2003). *Semanticheskoye pole. Russkiy yazyk. Entsiklopediya*. – Moskva. //Новиков, Л. (2003). *Семантическое поле. Русский язык. Энциклопедия*. – Москва.

Polyuzhyn, M. (1999). *Funktsional'nyy i kohnityvnyy aspekty anhliys'koho slovotvorennya: monohrafiya*. Uzhhorod: Zakarpattya. //Полюжин, М. (1999). *Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: монографія*. Ужгород: Закарпаття.

Sandigo-Gross, E. (2001). *Pole ponimaniya v sovremenном angliyskom yazyke. Kharakterologicheskoye issledovaniye*: avtoref. dis. na soisk. uchen. step, kand. filol. nauk : 10.02.01 / E. Sandigo-Gross; (PGLU). Pyatigorsk//Сандиго-Гросс, Э. (2001). *Поле понимания в современном английском языке. Характерологическое исследование*: автореф. дис. на соиск. учен. степ, канд. филол. наук : 10.02.01 / Э. Сандиго-Гросс; (ПГЛУ). Пятигорск.

Selivanova O. (2006). *Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediya*. Poltava: Dovkillya-K. //Селіванова О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.

Smolin, K. (1988). *Leksiko-semanticheskaya gruppa i sinonimicheskii ryad kak konkretnaya manifestatsiya sistemnosti v leksike*. Yazyk: sistema i funktsionirovaniye, 185-191. M.: Nauka. //Смолин, К. (1988). *Лексико-семантическая группа и синонимический ряд как конкретная манифестация системности в лексике. Язык: система и функционирование*, с. 185-191. М.: Наука.

Song, L. (2012). On the Variability of Interlanguage. *Theory and Practice in Language Studies*, 2, 778-783.

Trier, J (1931). *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Dhte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts*. Heidelberg: Winter.

Tyler, A. (2012). *Cognitive Linguistics and Second Language Learning: Theoretical Basics and Experimental Evidence* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203876039>

Vasiliev, L. (2000). *Conceptual, semantic and grammatical categories as an object of modern linguistic semantics (to the question of their essence and relationship)*, p. 3-9. Ufa: Publishing house of Bashkir University. //Васильев Л. М. (2000). *Понятийные, семантические и грамматические категории как объект*

современной лингвистической семантики (к постановке вопроса об их сущности и взаимоотношении), с. 3-9. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та.

Verdieva, Z. (1994). *Semantic fields in modern English*. Moscow: Higher School// Вердиева, З. (1994). Семантические поля в современном английском языке. Москва: Высшая школа.

Zhabotinskaya, S. (2003). Kontseptual'nyy analiz yazika: freymovyye seti. *Mova. Zbírnik nauk. prats'*, 1-26. Odesa: Odes'kiy nats. un-t.// Жаботинская, С. (2003). Концептуальный анализ языка: фреймовые сети. *Мова. Збірник наук. праць*, Одеса: Одеський нац. ун-т, 1-26.

IDENTIFYING LEXICAL-SEMANTIC FIELDS AND TYPES OF RELATIONS OF LEXICAL UNITS FROM THE STANDPOINT OF COGNITIVE APPROACH IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO PHILOLOGY MAJORS

Zoia Korneva, Tetiana Kyrylenko

Abstract

Background. *The article addresses the conceptual issues of enhancing linguistic competence of Philology majors in a foreign language classroom. The cognitive approach is applied to boost understanding of the concepts such as "lexical-semantic field", "categorization", "conceptualization", "conceptual category" and "semantic category". The article also focuses on developing the skills of identifying semantic relationships within a lexical-semantic field, namely polysemy, antonyms, and synonyms as well as metaphoric transference.*

Purpose. *With the issue being underresearched, the purpose of the article is to discuss the ways to enhance students' awareness of semantic relationships within a lexical-semantic field. Achieving the goal involved pursuing the following tasks: to clarify the hierarchical relationships between the processes of cognition of categories and concepts; use a generalized definition of "lexical-semantic field" and to present its structure; determine the main relationships between the components of a lexical and semantic field to make use of in the process of learning a foreign language.*

Results and discussion. *It is proposed to organize the process of mastering the key categories of linguistics by applying the following techniques: analysis of a lexical-semantic field, detailing a lexical-semantic group of words, defining a common semantic component within a group. To successfully master the second language, students need to distinguish between semantic and conceptual categories, as well as to infer their meaning in a certain sign form. It is envisaged that by examining the semantic relationships within a lexical-semantic field students learn to effectively analyze the metaphorical transfer of meaning, which is an indispensable skill of language competence.*

Key words: *cognitive approach in foreign language teaching, development of student's language personality, lexical-semantic field, semantic and conceptual categories.*

BIOS

Zoia Korneva is a Doctor of Pedagogy, Full Professor at the Department of the English Language Theory, Practice and Translation, Faculty of Linguistics at National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" in Kyiv, Ukraine. Her research interests include methods of teaching English for special purposes in higher education institutions, current trends in translation? English lexicology and lexicography.

Email: kornieva.zoia@ill.kpi.ua

Tetiana Kyrylenko is a master student at the Department of the English Language Theory, Practice and Translation, Faculty of Linguistics at National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" in Kyiv, Ukraine. Her research interests include current trends in English lexicology, translation, and cognitive linguistics.

Email: tania.kyrylenko29@gmail.com